

євангелістськими проповідниками робили свій внесок у наростання рухливості тогочасного релігійного середовища, в якому постійно відбувалися переходи від однієї віри до іншої. За підрахунками Г.М. Надтоки, лише у 1910 році в Україні до штундобаптизму приєднався 851 колишній православний, а повернулося до православ'я – 560 колишніх штундобаптистів⁴¹⁹. Подібна динаміка спостерігалась і в інші роки.

Цікавою знахідкою О. Безносової є також спогади осіб, які певний час були "сектантами", а потім повернулися в православ'я. Ці джерела особистого походження використовувались з пропагандистською метою і були опубліковані в православному часописі "Екатеринославские епархиальные ведомости".

Звичайно, документи та матеріали, запропоновані О.Безносовою, не можуть вичерпувати всього корпусу джерел із зазначеної теми. Вони, як і інші джерела, потребують критичного осмислення, особливо з урахуванням їхнього походження та ідеологічних настанов їхніх авторів. Проте все це жодним чином не зменшує цінності наявної збірки. Поза всяким сумнівом, вона стане хорошим надбанням у бібліотеці не лише дослідників історії євангельського руху, але й усіх, хто цікавиться релігійно-культурною ситуацією на українських землях в останні десятиліття існування Російської імперії.

Г. Павлюк* (м. Острого

Лахно О.П.
Церковна опозиція
євангельських християн-баптистів України
(1940-1980-ті роки):

Монографія. – Полтава: Друкарська майстерня, 2009. – 288 с.

Монографія полтавського історика Олександра Петровича Лахна присвячена малодослідженій та дискусійній темі формування і діяльності церковної опозиції євангельських християн-баптистів (ЄХБ) у другій половині ХХ століття. В центрі уваги дослідника – історія формування та діяльності Співки Церков євангельських християн-баптистів, дисидентсько-опозиційного релігійного об'єднання, що відокремилось від Союзу ЄХБ у 1960-ті роки.

Книга О. Лахна ґрунтується на значній історіографічній та джерельній базі. Великою заслугою автора є введення до наукового обігу матеріалів з восьми українських та чотирьох зарубіжних архівосховищ. Використані

⁴¹⁹ Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900-1917 років. – С.257-258.

* Павлюк Г.В. – аспірантка кафедри релігієзнавства Національного університету «Острозька академія».

також документи Самвидаву, масив періодичних видань, спогади учасників подій тощо. Ці матеріали дозволяють проаналізувати методи та форми діяльності євангельсько-баптистських релігійних спільнот і об'єднань у їх взаємовідносинах між собою та державою, простежити особливості зародження й розвитку опозиційних рухів у регіональному аспекті, реконструювати ставлення віруючих до політичних змін у радянській Україні. Вони відображають і внутрішньоцерковне життя релігійних спільнот в СРСР, і політику держави щодо них, і рівень поінформованості світової громадськості про їхнє становище.

Аналіз основних етапів розвитку опозиції в середовищі віруючих церков ЄХБ дає автору багатий матеріал для роздумів про природу церковних конфліктів; характер баптистського віровчення і його вплив на суспільно-політичне життя церков; специфіку релігійного дисидентства. В книзі наведено одне із найбільш детальних описань методів і форм боротьби радянської влади з «сектантським підпіллям».

При цьому, монографія О. Лахна, на відміну від праць його попередників, звертає увагу не лише на політику держави щодо церкви, а й на реакцію на цю політику в середовищі віруючих. Вказано, що проблема збереження «чистоти євангельської віри» в умовах тоталітарної системи – одна із центральних проблем, що породила виникнення Спільноти Церков ЄХБ. Ця організація протистояла спробам держави втрутитися в релігійне життя. Вона також була опозиційною щодо Всесоюзної Ради Євангельських християн-баптистів, тому що не погоджувалась із її угодовством щодо «безбожної» радянської влади. Слушною виглядає думка О. Лахна про те, що таке протистояння не було тільки догматичним, чи тільки релігійним. Це була як церковна, так і громадянська боротьба (с.38).

Причини та передумови виникнення релігійної опозиції О. Лахно розглядає в руслі вже існуючої історіографічної традиції. Погоджуючись з Л. Мітрохіним, що однією з причин розколу в середовищі євангельських християн-баптистів був «завеликий сервілізм верхівки ВР ЄХБ, котра нічого не протиставила натискові наглядових органів і не дотримувалася традицій власної церкви» (с.22), О. Лахно підсилює це твердження формулюваннями типу «атеїстична влада зуміла нав'язати Спільноті проханівські кадри з їхніми принципами абсолютної лояльності, а також квієтизм, соціальну пасивність та організаційний централізм, традиційні риси баптизму» (с.26). Політику ВРЄХБ він називає «угодницькою» (с.35), тим самим вдаючись до дещо оціночного та упередженого погляду на предмет дослідження. Історія ВС ЄХБ на чолі з ВР ЄХБ ще потребує об'єктивного і незаангажованого вивчення. Але сьогодні складається враження, що цю організацію часто намагаються затаврувати без об'єктивної оцінки тогочасних суспільно-політичних умов та процесів. Одним із чинників формування такого погляду на ВСЄХБ вбачаємо вплив на дослідників пропагандистської літератури РЦЄХБ, яку слід піддавати більш критичному аналізу. Складається враження, що автор порівнює служителів Всесоюзної спільноти євангельських християн-баптистів з уповноваженими в справах релігії та працівниками

спецслужб. Опублікування ж деяких розсекречених в кінці 90-их рр. ХХ ст. архівних матеріалів ставлять під сумнів обґрунтованість таких звинувачень на адресу ВРЄХБ.⁴²⁰

Значний інтерес представляє інформація, подана автором в третьому підрозділі першого розділу, що присвячена організаційному оформленню опозиції та утворенню СЦЄХБ. Автор стверджує, що на створення альтернативної церковної Спільки вплинуло ряд факторів, а саме: прагнення духовного оновлення в середовищі євангельських віруючих, розчарування в можливостях співіснування різних деномінацій у складі одного союзу ВСЄХБ, догматико-інституційні розбіжності; про вокативну діяльність владних структур; існування значної кількості незарєстрованих громад, які були готові стати на сторону Ініціативної групи, неоднозначне ставлення керівництва ВСЄХБ до діяльності «ініціативників», небажання опозиції йти на компроміс з офіційною Спількою, масове поширення інформаційних листів із засудженням ВРЄХБ та формування негативного образу своїх опонентів в очах віруючих, бажання Оргкомітету реформувати офіційну Спільку та очолити її, відлучення всіх керівних діячів ВРЄХБ та проголошення себе центральним органом церкви, як результат провалу політики на усунення ВРЄХБ.

О.Лахно небезпідставно відзначає, що опозиція змогла об'єднати ті громади, які відмовилися від підпорядкування Всесоюзній Раді ЄХБ, а в умовах зародження нової церковної традиції, що стала наслідком протистояння з владою та ВСЄХБ, організоване управління цим процесом було лише питанням часу.

В другому розділі книги «Діяльність громад Спільки Церков на теренах України, як альтернатива офіційній Всесоюзній Спільці ЄХБ» автор пише в основному про створення ієрархії церковного управління, де діяли відносно незалежні структури, характеризує діяльність Ради родичів в'язнів ЄХБ, видавництва «Християнин», Зарубіжного представництва РЦ ЄХБ, висвітлює відносини з радянською владою в 70-80 рр. ХХ століття, відзначаючи зміни в формах і методах її боротьби з релігійними дисидентами. Досліджується також співпраця діячів церковної опозиції ЄХБ з українським правозахисним рухом. Особливо відзначено діяльність Петра Вінса (сина одного із засновників РЦ ЄХБ Г.П. Вінса), який увійшов до Української Гельсінської групи та неодноразово зазнавав репресій не лише як релігійний діяч, а й як борець за права людини в СРСР.

Заслугою О. Лахна є ґрунтовний аналіз внутрішніх суперечностей в СЦ ЄХБ, що представлений в підрозділі «Посилення внутрішніх суперечностей і послаблення діяльності прибічників РЦ ЄХБ (1976-1985 роки)». Дослідник стверджує, що до відцентрових рухів в середовищі опозиційної спільки призвели численні заборони, накладені її керівництвом на членів церков. Їм було заборонено проводити бесіди і зустрічі зі служителями ВРЄХБ,

⁴²⁰ Див. напр.: Панич Е. Разделение евангельских христиан-баптистов: обстоятельства и документы // Гость. – 2010. – № 5-6(44-45). – С. 33-37.

відвідувати богослужіння зареєстрованих церков, проводити свої богослужіння в приміщеннях зареєстрованих церков, реєструватися. Така політика РЦЄХБ зачепила почуття значної частини віруючих, суперечила позиції і переконанням низки членів Ради Церков. Відтак, посилюється недовіра між провідними членами Спільки. В середині 1970-их рр. проходить другий розкол євангельсько-баптистому братстві, але вже у середовищі опозиції. Так, багато громад віруючих, які прийняли офіційну реєстрацію на автономних засадах, не хотіли відмовлятися від неї, хоча цього вимагали служителі РЦ. Наступ на ці позиції на початку 1980-их рр., а також співпраця «незалежних» із віруючими ВСЄХБ привела до об'єднавчих тенденцій в середовищі «автономних церков», що стало після розпаду СРСР однією з причин утворення ще одного союзу євангельських християн-баптистів – Братства незалежних церков і місій України.

У післямові автор систематизував основні свої ідеї та висновки. Вони зводяться до наступного. В середині 1940-на початку 1950-их рр. незважаючи на об'єднавчі тенденції в євангельському русі, помітні і перші ознаки кризи, що були пов'язані із бажанням радянської влади встановити повний контроль над протестантами через єдиний духовний центр – Всесоюзну спілку євангельських християн-баптистів. Упродовж 1950-их рр. функціонували громади «чистих баптистів», «істинних баптистів», «доскональців», «молодих баптистів» «чистих євангельських християн» та ін., позиція і діяльність яких лягли в основу виникнення альтернативної деномінаційної (з середини 1980-х рр. - церковної) організації, котра категорично опозиціонувала ВСЄХБ. В 1960-1980-их рр. існували два духовних центри ЄХБ – легальний, визнаний органами державної влади (ВРЄХБ) і нелегальний, утворений з відокремлених і опозиційно настроєних віруючих (спочатку Ініціативна група» (1960-1962), пізніше – «Організаційний комітет» (1962-1965), з 1965 – Рада церков ЄХБ. Причинами невдоволення частини віруючих діяльністю ВРЄХБ та радянським законодавством про релігійні культу були встановлення ієрархії духовних осіб, порушення принципу виборності служителів, втручання в прерогативи помісних церков, відсутність переобрання особового складу ВРЄХБ та церковних з'їздів упродовж 1944-1963 рр, прийняття президією ВРЄХБ документів внутрішнього управління – «Положення про Спільку ЄХБ в СРСР» та «Інструктивного листа старшим пресвітерам», що передбачали суттєві заборони та обмеження для віруючих. Виникнення Ініціативної групи, яка вимагала проведення демократичного з'їзду представників усіх громад ЄХБ, було виявом незгоди зі станом речей в євангельському братстві. Перетворення Ініціативної групи в Оргкомітет пов'язано з відхиленням вимог опозиціонерів зі сторони ВР ЄХБ, партійних та урядових органів влади та спробою незгідних перебрати на себе відповідальність за майбутнє церкви ЄХБ. Державні власті активно перешкоджали діяльності релігійних груп. Особливо це проявилось щодо релігійних дисидентів церкви ЄХБ. Їхня політика здійснювалася в трьох напрямках: ідеологічна боротьба через релігійну пропаганду, фізичне нищення шляхом репресій та політична

активність з метою проникнення до середовища церковних організацій. Боротьба за свободу віросповідань проявлялася в клопотаннях євангельських християн-баптистів. До числа їхніх політичних вимог входили звільнення одновірців з місць позбавлення волі, ліквідація знущань у в'язницях і таборах, заборона застосування медицини та психіатричних клінік у боротьбі з віруючими, дозвіл служити в армії без прийняття присяги та без носіння і використання зброї, припинення розгонів богослужбових процесій, припинення безпідставних обшуків у віруючих, відновлення батьківських прав віруючих, визнання законним СЦЄХБ на чолі з РЦЄХБ та легалізація їх діяльності, припинення «цькування» віруючих у ЗМІ, відновлення прав віруючих на працю, житло, освіту, недоторканність; припинення незаконного закриття молитовних будинків та призупинення відмов у державній реєстрації.

Обґрунтованим виглядає твердження О.П. Лахна про те, що утворення СЦ ЄХБ в 1965 році поклало початок формуванню нового церковного об'єднання. Про це свідчить те, що стала розвиватися управлінська структура нової церкви, в її межах виникли різноманітні відділи такі, як Рада родичів в'язнів церкви ЄХБ, видавництво «Християнин», Закордонне представництво РЦ ЄХБ. Спілка тісно співпрацювала з Українською гетьманською групою та мала контакти з багатьма світовими організаціями, як релігійного так і правозахисного характеру. В середовищі Спілки Церков в середині 1970-их рр. намітилися відцентрові позиції. Це було пов'язано з наступом РЦ ЄХБ на позиції автономних громад та незалежних церков, що були в складі Спілки, а також засудження їх співпраці з ВС ЄХБ. Фактично тенденція до розділення призвела до формування третьої сили в євангельсько-баптистському братстві в середині 1980-их рр. Зрештою дослідження О. Лахна показує, що, незважаючи на падіння комуністичного режиму, церкви ЄХБ не досягли між собою порозуміння та єдності. Підстав для такої перспективи немає і сьогодні.

Самостійну цінну частину праці складають додатки, які займають одну третю книги. Вони дозволяють поглянути на проблему мовою документів. Більша частина з них – це матеріали СЦЄХБ. Вражає також бібліографічний список, що налічує 777 позицій.

Загалом дослідження О.Лахна продовжує перспективний напрямок в українській історіографії. Воно є суттєвим і своєчасним вкладом в українське історичне релігієзнавство та дозволяє ще раз поглянути на процеси та протиріччя, що мали місце в радянському суспільстві, сприяє більш глибокому розумінню сучасної релігійної ситуації в українському протестантизмі.